

OMONİMLƏRİN YARANMA YOLLARI İLƏ BAĞLI BƏZİ PROBLEMLƏR

UOT 81
DOI:10.30546/3006-0346.2024.3.81.0212

FİDAN NURUYEVA
Bakı Dövlət Universitetinin
Qazax filialının II kurs magistrantu
E-mail: fidansamadli9@gmail.com

Omonim sözlərin əmələgəlmə yolları bütün dillərdə ümumi və xüsusi ola bilər. Ümumi cəhət dillərin hər birinə xasdır. Lakin xüsusi cəhət isə dilin öz xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Omonim sözlər ümumilikdə dilin öz daxili imkanları hesabına əmələ gəlir. Lakin alınma sözlər hesabına da dildə omonimləşmə prosesi gedə bilər [1,s.24].

Azərbaycan ədəbi dilində omonim sözlərin formalaşması, yəni yaranması ilə əlaqədar qarşıya bir sıra problemlər çıxır. Bizcə, bu problemlərdən ən başlıcası onların yaranmasına dair verilən müxtəlif təsnifatlardır. Omonimlərin yaranmasına dair verilən bu bölgülər, aydın məsələdir ki, ali məktəb tələbələrində müəyyən anlaşılmazlıqlar vardır. Belə ki, dilçi alimlər hər biri ayrı-ayrılıqda omonim sözlərə dair təsnifatlar təqdim etmişlər. Eyni zamanda omonimlərin yaranma yolları ilə bağlı bir problem də onların adlandırılmasında baş verir.

İlk öncə gəlin akademik Həsərət Həsənovun verdiyi bölgü ilə tanış olaq. Onun qeydlərinə əsasən Azərbaycan ədəbi dilində olan omonim sözlər əmələgəlmə yoluna görə əsasən üç cür təsnif olunur. 1. Leksik yolla yaranan omonimlər; 2. Morfoloji yolla yaranan omonimlər; 3. Sintaktik yolla yaranan omonimlər [3,s.12].

Leksik yolla yaranan omonimlər. Bu yolla əmələ gələn omonimləri müqayisə etdikdə görürük ki, onlar öz sadəliyi və tarixiliyi ilə digərlərindən əsaslı sürətdə fərqlənirlər. Bunların əmələ gəlməsində heç bir qrammatik və sözyaratma vasitəsi, sintaktik əlaqə rol oynamır. Bu omonimləri ümumi şəkildə belə izah etmək olar: Hər hansı fonetik və ya qrammatik tələb əsasında yox, yalnız semantika-yə əsasən əmələ gələn omonimlər leksik omonimlər adlanır.[4, s.12] Omonimiya hadisəsinin ən ümumiləşmiş tipi elə leksik -semantik omonimlərdir. Bu cür omonimlərə mürəkkəb, bal, yaz, yol, dal, al və s. sözləri nümunə kimi qeyd etmək olar.

Morfoloji yolla yaranan omonimlər. Morfoloji yolla omonimlərin yaranması haqqında məlumata Afad Qurbanovun qeydlərində də rast gəlmək olar, lakin o, morfoloji yolla omonimlərin əmələ gəlmə-

si qaydasını ayrıca bir əmələgəlmə üsulu kimi yox, leksik omonimlərin yaranma üsullarından biri olan dilimizin daxili imkanları hesabına yaranan omonimlərin tərkibində verir.

Leksik şəkilçilər hesabına yaranan omonimlər ədəbi dilimizdə daha geniş yayılmışdır. Bu cür omonimlər dil amili kimi müəyyən edilir, ancaq xüsusi leksik vahidlər sırasına daxil deyildir. Bu yolla yaranan omonimlər həmişə törəmə sözlərlə birgə verilir. Morfoloji yolla yaranan omonimlərdə məhz şəkilçi ilə yaranan omonimlərə aiddir [5,s.227]. Burada əsas şəkilçi rolunu leksik, yəni sözdüzəldici şəkilçilər oynayır. Bu yolla yaranan omonimlərin kökü omonim ola da bilər, olmaya da. Boylu, bağlı, donluq, sağlıq, sona və s. bu qəbildən olan sözləri morfoloji yolla yaranan omonimlərə nümunə kimi vermək olar.

İndi isə gəlin “morfoloji yolla yaranan omonimlər” haqqında öz fikirimizi bildirək. Müasir Azərbaycan dilində morfoloji yolla yaranan omonimlər haqqında məlumatı yuxarıda ümumiləşmiş formada təqdim etdik. Lakin bizim fikrimizcə, burada bəzi məlumatları daha da aydınlaşdırmağa ehtiyac vardır. Öncə gəlin dilçiliyin “Morfolojiya” bölməsində nədən bəhs edilir onu yada salaq. Bildiyimiz kimi, morfolojiya dildə olan sözlərin formasını öyrənən bir bəhsdir. Yunancadan “elm” və “forma” sözlərinin birləşməsindən yaranıb. Morfolojiya dilçilikdə nitq hissələri və onların dəyişilmə qaydalarını öyrənir. Bizim fikrimizcə, sözdüzəldici şəkilçilər vasitəsilə yaranan sözlərin omonimliyi morfoloji yolla yaranan omonimlərə daxil edilməməlidir. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, morfolojiya bəhsində sözlərin forması öyrənilməsi üçün buraya müasir Azərbaycan dilində işlənən, yazılışı və tələffüzü eyni, lakin kökləri müxtəlif olan sözləri daxil edə bilərik ki, bu sözlərdə omoformlar adlanır. Məsələn, əsər sözünü buna misal göstərmək olar. Bu söz insan əməyi, insan yaradıcılığı, icadı mənasında işləndikdə sadəcə bir kökdən ibarət götürülür. Forma və səslənmə baxımından eynilik təşkil edən əsər sözü isə əs feilinin qeyri-qəti gələcək zaman şəkilçisi artırılmış

formasıdır. [2,s.21]

Sintaktik yolla yaranan omonimlər. Azərbaycan ədəbi dilində istifadə olunan omonimlərin bir qismi sintaktik yolla əmələ gələn omonimlərdir. Aypara sözünü buna misal olaraq göstərmək olar. Ümumilikdə sintaktik yolla söz yaradıcılığı dedikdə, mürəkkəb yolla yaranan sözlər nəzərdə tutulur. Yəni sintaktik yolla omonimlərin əmələ gəlməsi dedikdə, mürəkkəb sözün omonimlik xüsusiyyətinə malik olması nəzərdə tutulur. Aypara sözü ay və para sözlərinin birləşməsindən əmələ gələn bir sözdür. Alacəhrə, quşqonmaz, danabaş, ikiüzlü və s. bu qəbildən olan sözləri də sintaktik yolla yaranan omonimlərə daxil etmək olar.

Yuxarıda morfoloji omonimlərlə bağlı öz fikrimizi əsaslandırdıq. Belə bir məqama eyni ilə sintaktik yolla yaranan omonimlərdə də rast gəlmək olar. Belə ki, sintaktik yolla yaranan omonimlər adı altında mürəkkəb söz yaradıcılığı vasitəsilə yaranan omonimlər verilir. Lakin yuxarıda da qeyd olunduğu kimi istər düzəltmə, istərsə də mürəkkəb sözlər omonim cərgə yaradarkən onları “derivatoloji yolla yaranan omonimlər” adı altında tədqiq etmək daha doğru olar. Çünki məlum olduğu kimi, hər hansı bir sözdən yeni söz yaranır və təbii olaraq derivatoloji hadisə hesab edilməlidir. Bəs sintaktik yolla yaranan omonimlər dedikdə, nəyi nəzərdə tuta bilərik? Sintaktik omonimlər əsasən sözün funksiyasından asılı olaraq dəyişən sözləri aid etmək olar. Akademik Həsərət Həsənov bu barədə funksional omonimlər adı altında bəhs edir. Nümunələr verməklə bunu daha da aydın izah edə bilərik. Yaxşı sözü cümlədə həm sifət, həm də zərf kimi işləyə bilər. Bildiyimiz kimi bu söz isimdən əvvəl gəlib onu izah etdikdə sifət, feildən əvvəl gəlib onu izah etdikdə isə zərf funksiyasını yerinə yetirir. Yəni, bu söz cümlədə funksiyasından asılı olaraq onun aid olduğu nitq hissəsi də dəyişir. Məhz sintaktik yolla yaranan omonimlərə bu cür omonimlər daxil edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Cəfərov S. *Müasir Azərbaycan Dili II hissə*. Bakı “Şərq-Qərb” 2007, 192 s.
2. Əfəndiyeva T. *Omonimlər və onların üslubi xüsusiyyətləri*. Bakı :Azərbaycan SSR EA-nın Xəbərləri, Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası 1970, N4, s. 11- 20.
3. Həsənov H. *Azərbaycan Dilinin Omonimlər Lüğəti*. Bakı, “Şərq-Qərb” 2007, 168s.

4. Həsənov H. *Müasir Azərbaycan Dilinin Leksikası*. Bakı 2005, 452 s.

5. Qurbanov A. *Ümumi Dilçilik I cild*. Bakı 2019, 448 s.

XÜLASƏ

Omonimlər yaranma yoluna görə üç cür təsnif edilə bilər. Leksik-semantik yolla yaranan omonimlər, morfoloji yolla yaranan omonimlər və sintaktik yolla yaranan omonimlər. Leksik-semantik yol istisna olmaqla digər yollarla yaranan omonimlər bəzən oxucularda çaşqınlıq yarada bilər. Morfoloji yolla yaranan omonimlər dedikdə, leksik şəkildə vasitəsilə yaranan və omonimlik xüsusiyyəti yaradan, sintaktik yolla yaranan omonimlər dedikdə isə iki və daha artıq sözün birləşməsindən yaranan və omonimlik xüsusiyyəti yaradan sözlər başa düşülür. Bu tipli omonimlər söz yaradıcılığının məhsulu olduğu üçün onları “derivatoloji omonimlər” adlandırmaq daha doğru olar. Sintaktik omonimlər dedikdə, cümlədə funksiyasından asılı olaraq dəyişən sözlər, morfoloji omonimlər dedikdə isə forma baxımından bir-birinin eyni olub, tam omonimlik xüsusiyyəti yaratmayan omoformlar nəzərdə tutulmalıdır.

Açar sözlər: *Leksik-semantik yolla yaranan omonim, sintaktik yolla yaranan omonim, morfoloji yolla yaranan omonim, derivatoloji yolla yaranan omonim.*

РЕЗЮМЕ

Нурева Фидан

Студентка второго курса Казахского филиала Бакинского Государственного Университета

Электронная почта: fidansamadli9@gmail.com

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ СО СПОСОБАМИ ОБРАЗОВАНИЯ ОМОНИМОВ

По способу образования омонимы можно разделить на три типа. Омони́мы, созданные лексико-семантическим путем, омони́мы, созданные морфологическим путем, и омони́мы, созданные синтаксическим путем. Омони́мы, созданные лексико-семантическим способом, иногда могут сбивать с толку читателей. Морфологически образованные омони́мы — это слова, образованные посредством лексических суффиксов и

создающие признак омонимии, а синтаксически образованные омонимы — это слова, образованные путем соединения двух и более слов и создающие признак омонимии. Поскольку этот вид омонимов является продуктом словотворчества, их правильнее называть «производными омонимами». Синтаксические омонимы должны обозначать слова, которые изменяются в зависимости от их функции в предложении, а морфологические омонимы — гооморфы, тождественные друг другу по форме и не создающие признака полной омонимии.

Ключевые слова: *Лексик-семантик йолла яранан омоним, синтактик йолла яранан омоним, морфологи йолла яранан омоним, дериватолоджи йолла яранан омоним.*

SUMMARY

Nuruyeva Fidan

Second year graduate student of the Kazakh branch of Baku State University

Email: fidansamadli9@gmail.com

SOME PROBLEMS RELATING TO THE FORMATION WAYS OF HOMONYMS

Homonyms can be classified into three types according to the way they are formed. Homonyms created by lexical-semantic way, homonyms created by morphological way and homonyms created by syntactic way. Homonyms created in ways other than the lexical-semantic way can sometimes confuse readers. Morphologically formed homonyms are words that are formed through lexical suffixes and create a homonymy feature, and syntactically created homonyms are words that are formed by combining two or more words and create a homonymy feature. Since this type of homonyms is a product of word creation, it is more correct to call them "derivative homonyms". Syntactic homonyms should mean words that change depending on their function in the sentence, and morphological homonyms should mean homoforms that are identical to each other in terms of form and do not create the feature of complete homonymy.

Keywords: *lexical-semantic homonym, syntactic homonym, morphological homonym, derivational homonym.*